

הימין והשמאל כמושגי יסוד במחשבת ישראל

מובא במסכת ברכות (1) לענין כוס של ברכת המזון: "א"ר אבהו ואמרי לה במתניתא תנא, עשרה דברים נאמרו בכוס של ברכה... נוטלו בשתי ידיו ונותנו בימין ומגביהו מן הקרקע טפח, ונותן עיניו בו...". ובעקבות זאת הרבא להלכה: (2) "מקבלו בשתי ידיו וכשמתחיל לברך נוטלו בימיו ולא יסייע בשמאל...". ובמ"ב שם (3) מסביר: "ומקבלו בשתי ידיו - ... ואח"כ אוחדו ביד אחת שלא יהא נראה עליו כמשוי, וביד ימין שהוא העיקר והחשוב"

וכן מובא להלכה גם בשאר דברים שהימין קודמת לשמאל כגון בנעילת נעליים, וז"ל השו"ע (4): "ינעול מנעל ימין תחילה...". והמ"ב שם כותב (5) וז"ל: "ימין-שכן מצינו בתורה שהימין חשוב תמיד, לענין ביהן יד ורגל ולכל הדברים שמקדימים הימין להשמאל".

גם במקומות רבים בתנ"ך אנו מוצאים את הימין מול השמאל, ומתעוררות השאלות מה משמעותם של הימין והשמאל, ומהי החשיבות הרבה שחז"ל מייחסים לה?

הסבר ראשוני לחשיבות הימין אנו מוצאים בגמרא (6):
"מפני מה איך מקנחים בימין אלא בשמאל? אמר רבא מפני שהתורה ניתנה בימין שנאמר (7) 'מימינו אש דת למו', רבה בר בר חנה אמר מפני שהיא קרובה לפה, ורשב"ל אמר מפני שקושר בה תפילין, רנב"י אמר מפני שמראה בה טעמי תורה, כתנאי: רבי אליעזר אומר מפני שאוכל בה, ר' יהושע אומר מפני שכותב בה, ר"ע אומר מפני שמראה בה טעמי תורה".

ראינו מתוך הגמרא, שבטבע ברייתנו יד הימין קודמת ליד השמאל בעשיית מלאכות שונות, וכך רגל הימין קודמת לרגל השמאל בתחילת ההליכה, כפי שאמר רבא לענין קביעת המזוזה בצד ימין; (8) "דרך ביאתך, וכי עקר איניש כרעיה, דימינא עקר ברישא", דבר זה מחזק את שאלותינו, מדוע כך ברא אותנו הקב"ה? אומנם מושגים אלו כבר התבארו בהרחבה בתורת הסוד, אך ברצוני כאן להסביר את המושגים בדרך הפשט, מצד הסתכלות האדם.

בפרקי דרבי אליעזר (9) מובאת מחלוקת בין ב"ש לב"ה מה נברא תחילה השמים או הארץ, ולמסקנה הסכימו, שנבראו יחדיו, ובהמשך המדרש נאמר: "מה עשה הקב"ה, פשט יד ימינו ונטה שמים, ופשט יד שמאלו ויסד ארץ, שנאמר (10): 'אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים'".

מדרש זה יכול לשמש כיסוד להסבר משמעותם של הימין והשמאל. השמים מבטאים רוחניות, והארץ מבטאת חומריות, ועפי"ז הימין מבטא רוחניות, שהרי בימינו ברא שמים, והשמאל מבטא חומריות, שהרי בשמאלו ברא ארץ.

(1) נ"א ע"א. (2) או"ח קפ"ג, ד'. (3) סקי"ב. (4) או"ח ב, ד'.
(5) סק"ה. (6) שם, ס"ב ע"א. (7) דברים ל"ג, ב'. (8) יומא, י"א ע"ב.
(9) פרק י"ח. (10) ישעיהו מ"ח, י"ג.

ונביא לכך הוכחות ודוגמאות ממקורותינו.

"לב חכם לימינו, ולב כסיל לשמאלו" (11) על פסוק זה נאמרו כמה וכמה מדרשים, ונביא אחדים מהם. במדבר רבה (12) נאמר "לב חכם לימינו זה יצר הטוב שהוא נתון בימינו, ולב כסיל לשמאלו זה יצר הרע שנתון לשמאלו", ובילקוט שמעוני על קהלת (13): "לב חכם לימינו זה יעקב... ולב כסיל לשמאלו זה עשיר... ד"א: לב חכם לימינו אלו הצדיקים שהוגים בתורה שנתנה בימין, ולב כסיל לשמאלו אלו הרשעים שנותנים לבם להתעשר, שנאמר (14), 'בשמאלה עושר וכבוד', אנו מבחינים בין יגיעה בתורה שהיא יגיעה רוחנית שכלית, לבין הרצון להתעשר שהוא רצון חומרי. כן מבחינים אנו בין יעקב שהוא (15) "איש תם ישב אהלים" ועוסק בעניינים רוחניים, לבין עשיר שהוא (15) "איש ידע ציד איש שדה" ועוסק בעניינים חומריים.

אין בכונת המדרש להפוך את השמאל למושג שלילי כשלעצמו, אלא רק להפכו טפל לעיקר - לימין, שהרי בהמשך המדרש מובא: "ד"א: לב חכם לימינו זה משה, ולב כסיל לשמאלו אלו בני ראובן ובני גד שעשו העיקר טפל, אבל משה אמר (17) 'בנו לכם ערים לטפכם' ואח"כ, 'וגדרות לצאנכם', ובבמ"ר נאמר ביתר פירוט: "...שעשו את העיקר טפל ואת הטפל עיקר שחיבבו את ממונם יותר מן הנפשות... אמר להם משה, אינה כלום אלא עשו את העיקר, עיקר תחילה...". בני ראובן ובני גד נטו לשמאל, לממון שהוא חומרי וטפל לרוחניות, ורק לאחר מכן דאגו לעיקר, ואילו משה נטה קודם לימין לעיקר, לבטחון הנפשות שישארו בעבר הירדן ורק אחר כך דאג לחומריות - לצאן, שכל מטרתו לשמש את העיקר את הנפשות. השמאל מסייעת לימין, וכדברי הגמרא לעיל שהימין עושה את עיקר הפעולה והשמאל מסייעת לה, וכן כתב המ"ב, לענין נטילת הידים (18): "וכשיטול ידיו, טוב שיטול ימין תחילה, כדי שהשמאל תשמש לימין".

לאחר הריב בין רועי מקנה אברהם לרועי מקנה לוט, אמר לו אברהם ללוט (10) "...הפרד נא מעלי אם השמאל ואימנה, ואם הימין והשמאילה", לחז"ל היה תמוה כיצד זה שאברהם מעלה את האפשרות שהוא יפנה לשמאל, ולכן דרשו (20); "אם השמאל ואימינה ואם הימין ואשמאילה, אמר ליה; "אם את לשמאלה אנא לדרום ואם אנא לדרומה את לשמאלה", אמר רבי יוחנן (משל למה הדבר דומה?), לשני בני אדם שהיו להם שתי כורים, אחד של חטים, ואחד של שעורים, אמר ליה: אם חטיא דידי שערי דידך, ואם שערי דידך חטיא דידי, מן כל אתר חטיא דידי, כך אם השמאל ואימינה ואם הימין ואשמאילה, אמר רבי חנינא בר יצחק, ואשמאל אין כתיב כאן אלא ואשמאילה מן כל אתר אנא משמאל להווא גברא".

וה"יפה תואר" שם מוסיף הסבר: "וכן אמר אברהם ללוט; אם תחקור מהשמא

(11) קהלת פרק י', ב', (12) פרשה כ"ב אות ט', (13) רמז תת קפ"ט י', (14) משלי ג', ט"ז. (15) בראשית כ"ה כ"ז, (16) שם, שם. (17) במדבר ל"ב, כ"ד. (18) או"ח סימן קנ"ח. סק"ד. (19) בראשית, י"ג, ט'. (20) ב"ר, פרשה מ"א, אות ו'. (21) לימין, עיין "אונקלוס" במקום, ועיין להלן "הימין והשמאל בביהמ"ק".

תדע כי דרכך הוא לשמאל, לסדום שטופי זימה כמוך, וממילא ישאר לי הימין, ואם תחקור מהימין הלא תדע כי הימין שלי הוא כי דרכי הוא דרך הימין, וממילא ישאר לך דרך השמאל". אנו רואים גם כאן חיזוק להסברנו, אברהם פנה לימין, לדיבור האלוקי רוחני של הקב"ה. (22): "וה' אמר אל אברם, אחרי הפרד לוט מעמו...". ואילו לוט פנה לשמאל לחומריות. (23): "...וירא את כל ככר הירדן כי כלה משקה... כגז' ה' כארץ מצרים... ויבחר לו לוט את כל ככר הירדן".

מובא בתנחומא (24): "ר' אלעזר אומר: שלוש דמעות הזיל עשיר הרשע, אחד מעינו של ימין, ואחד מעינו של שמאל, והשלישית נקשרה בעינו ולא ירדה, אימתית? בשעה שבירך יצחק את יעקב, שנאמר (25) 'וישא עשיר קולו ויבך' ומבאר "העץ יוסף":

"...כי בכיית עשיר על אובדן שתי הצלחות האובדות ממנו, הצלחת השלימות והצלחת הקניינים המדומים, הצלחת השלימות כינו ירידתם אל הימין, והצלחת הקניינים כינו אל השמאל כענין שנאמר 'לב חכם לימינו, ולב כסיל לשמאלו'", הימין מבטא את השלימות הרוחנית, והשמאל את הקניינים החומריים המדומים.

ב"מכילתא" (26) על הפסוק "והמים להם חומה מימינם ומשמאלם" אומרים חז"ל: "מי גרם להם לישראל להבצול? מימינם ומשמאלם, מימינם בזכות התורה שעתידין לקבל, שנאמר, 'מימינו אש דת למו', ומשמאלם זו תפילה", ו"בילקוט שמעוני" (27) מובא: "...ומשמאלם בזכות התפילין", הרבי מליובוויטש ב"ליקוטי שיחות" (28) מבאר את המדרש, ובהערה לדבריו נאמר:

"כללות עבודת האדם (בין באופן דהעלאה, ביך באופן דהמשכה), ענייני ארץ - היא העלאה ממטה למעלה (מחומריות וגשמיות לרוחניות) היינו שמאל, והעניינים שניתנו למעלה, ענייני שמים לאדם למטה, תורה, היינו ימין... בעבודת האדם עצמה, העבודות דהעלאה - שמאל, ועבודות דהמשכה - ימין".

ואנו נסביר שענייני העלאה אלו המעשים החומריים שלנו כתפילה ותפילין - בשמאל, וענייני המשכה מלמעלה אלו העניינים הרוחניים כתורה האלוקית - בימין, וכל זה דווקא בענייני עבודת האדם.

התפילה והתפילין מסייעים את האדם לקדש את החומר, התפילה מעלה את בקשותינו הגשמיות למעלה אלוקית, ולכן היא בשמאל, שהרי עוסקת היא בענייני חומר, וכך התפילין של יד מונחות דווקא על יד שמאל (28א), כדי לקדש את החומר, כשאת מצוות ההנחה עושים בימין - הימין שהיא הרוחניות מקדשת את החומר ע"י התפילין.

(22) בראשית י"ג. י"ד, ועיין שם רש"י. (23) שם, שם י' - י"א.
(24) "קדושים" אות ט"ו. (25) בראשית כ"ז, ל"ח, (26) שמות י"ד, כ"ט. (27) רמז רל"ח. (28) "ליקוטי שיחות" חלק ג' פרשת בשלח תשכ"ג, עיי"ש הערה 26. (28א) עיין תנחומא "בא" אות י"ד.

הבאנו כאן דוגמאות בלבד וניתן להוסיף ולבאר בדרך זו פסוקים ומדרשי חז"ל שונים, המזכירים את הימין והשמאל, כמו כן ברור מדוע נתנו חז"ל לימי את זכות הקדימה, והעדיפו אותה לכל דבר מצווה (29).

הימין והשמאל בבית המקדש

השולחן והמנורה בבית המקדש עומדים זה מול זה, השולחן בצפון והמנורה בדרום, ולכל אחד משניהם יש את המהות המיוחדת אשר הוא מבטא. השולחן-חומריות, והמנורה-רוחניות, (30) "אמר רבי יצחק הרוצה שיחכים ידרים, ושיעשיר יצפין, וסימנך שולחן בצפון ומנורה בדרום". ומפרש "רבינו גרשום": "שולחן בצפון היינו עושר, שיעריך שולחנו מחמת עושרו, ומנורה בדרום היינו חכמה כדכתיב (31) 'כי גר מצוה ותורה אור'", לכאורה יש כאן מקום לשאלה, שהרי אדם הנכנס להיכל מן המזרח, השולחן מימינו, והמנורה משמאלו, אלא שאנו חייבים לומר שהסתכלות הימין והשמאל במקדש שונה היא מהסתכלות הפרטית של האדם הנכנס לשם.

המזרח קרוי קדם, ולכן בתיאור הגבול בפרשת "מסעי" רש"י, מסביר (32) "קדמה מזרחה - אל פני העולם שהם במזרח שרוח מזרחית קרויה פנים, ומערבית אחר, לפיכך דרום לימין וצפון לשמאל" (33) ההסתכלות על הימין והשמאל בבית המקדש מקודש הקודשים. היא שם שיא השכינה, לפי שהשכינה במערב.

לפיכך השולחן המבטא חומריות ממוקם בצפון דהיינו שמאל, והמנורה המבטאת רוחניות, נמצאת בדרום היינו ימין. על כן הרוצה להחכים ולהגדיל מעלתו הרוחנית-יודרים, ויפנה לימין, והרוצה להעשיר-יצפין ויפנה לשמאל.

וכן מובא במדרש (34):

"ויעש(שלמה) שלחנות עשרה, כדי להרבות זרעים, ולמה לא עשה משה אלא אחד? שלא היו צריכין במדבר לזרעים הרבה, וכיון שבא שלמה עשאן עשרה כדי להרבות זרעים, נתן חמשה מימין שלחן של משה וחמשה משמאל (35), ולמה כך? שהדרום נקרא ימין, והשמאל נקרא צפון, שנאמר (36), 'צפון וימין אתה בראתם' ואמר (37), שמאל בעשותו ולא אחז, יעטף ימין ולא אראה', ולכן נתן חמשה מימין שהוא דרום כנגד ימין העולם שממש טללי ברכה יוצאים לעולם, אמר שלמה בזכות אלו שולחנות הנתונות בימין יהיו גשמי ברכה וטללי ברכה יוצאים לעולם מן הדרום, ולכן נתן חמשה משמאל נגד צפון שהוא שמאל העולם שממש הרעות יוצאים לעולם, אמר שלמה, בזכות אלו השולחנות הנתונות משמאל ימנעו הרעות מישראל" אמר, כן יהי רצון.

(29) או"ח תרע"א, סקל"ד במ"ב. (30) בבא בתרא דף כ"ה ע"ב. (31) משלי ו', כ"ג. (32) במדבר ל"ד, ט"ו. (33) הדרום קרוי גם "תימן", והוא מגזרת "ימין". (34) "תדשא" אות ב'. (35) עיין בדהי"ב ד', ח'. (36) תהילים פ"ט, י"ג. (37) איוב כ"ג. ט'.
"ובפתח הבית יערך נרהו
במזוזת שמאל למען המצוות יסובבוהו הנרות במנורה להתחיל בשמאל לימין
אם בלא מזוזה פתחו כמחזרת
אז משמאל הימין נבחרת..."
...בפינת הימין כמשפט התורה, ידליק את
להפנות כמשפט הכהנים מקריבי קרבנות.
מתוך "קצור דיני חנוכה" של הראיה זצ